

Мотив саморуйнування в поезії французького та російського символізму

А. Д. Онопрієнко

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна
Corresponding author. E-mail: anastasiia.onoprienko@gmail.com

Paper received 14.07.18; Accepted for publication 22.07.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-176VI51-13>

Анотація. На матеріалі поезії французького та російського символізму (Ш. Бодлер, А. Рембо, В. Брюсов, Ф. Сологуб) досліджується інваріант та варіативні форми мотиву саморуйнування. Розглядаються семантика, образність, типологічні збіги та відмінності художньої реалізації мотиву саморуйнування у мотивно-образного комплексу «ennui de vivre».

Ключові слова: *ennui de vivre, мотив саморуйнування, символізм, декаданс, інваріант.*

У поезії символізму мотив саморуйнування є структурною складовою мотивно-образного комплексу «ennui de vivre». Аналіз поетичного доробку французьких та російських поетів свідчить, що він займає одне з цільних місць у складі мотивної структури, що дозволяє розглядати його як інваріант.

Саморуйнування як інваріантний мотив поезії символізму неодноразово відзначався в літературознавстві. В монографії А. Ханзен-Леве «Російський символізм» хоча саморуйнування і не виділяється як окремий мотив, але його елементи простежуються в складі значущих концептів. Так, мотив саморуйнування згадується в розділах, присвячених мотивам «безвиході», «падиння», «божевілля», «хвороби», а також в розділах про «діаволічний урбанізм» і «Танатос і Ерос» [10]. У дослідженні Ж. Батая «Література і зло» мотив саморуйнування як вираження авторської свідомості на перехресті літературознавчого та філософського підходів. Інваріантний мотив саморуйнування досліджується в контексті ідеостилу окремих поетів-символістів. Так, М. Дікман, Н. Балашов виокремлювали мотив саморуйнування переважно у соціальному контексті творчості письменників, в дослідженнях (Г. Косіков, Л. Колобаєва) мотив саморуйнування розглядається як проявлення авторського світогляду. Мотив саморуйнування в поезії символізму переважно вивчається у контексті загальної мотивної структури і не був спеціальним предметом літературознавчого дослідження.

Мета статті – дослідити у компаративному аспекті семантику та поетику варіативних форм вираження інваріантного мотиву саморуйнування в мотивно-образному комплексі «ennui de vivre» («нудьги/туги життя»). Аналіз поетичних текстів дозволяє виокремити варіативні форми соціального самоусунення (Ш. Бодлер), танатологічний варіант мотиву саморуйнування (прагнення до смерті Ф. Сологуба і мотив самогубства у В. Брюсова), мотив загибелі творчого начала (А. Рембо).

Інваріантний мотив саморуйнування до загального контексту декадентського художнього світосприйняття вперше ввів Ш. Бодлер. Процес саморуйнування в його поезії стає невід'ємною частиною мотиву «ennui de vivre» («нудьги / туги життя»). Біографи поета (А. Труайя, Ж.-Б. Баронян) стверджують, що все його життя було процесом повільного саморуйнування, що і відбилося в поетичних творах. Цей факт дозволяє розглядати лірику письменника як створення авторського міфу про себе. Акценти на явищах розкладан-

ня, тління в його творчості стають вагомою складовою образно-мотивного комплексу: «Спеша на пиршество, жужжащей тучей мухи / Над мерзкой грудью вились, / И черви ползали и копошились в брюхе, / Как черная густая слизь» [1, с. 51].

У російському перекладі акцентовано емоційно забарвлена лексика: «мерзкая грудя», «жужжащая туча». Задля порівняння звернемося до оригіналу: «Les mouches bourdonnaient sur ce ventre putride, / D'où sortaient de noirs bataillons / De larves, qui coulaient comme un épais liquide / Le long de ces vivants haillons» [11]. Тут емоційно забарвленої лексики менше, ніж у перекладі. Не «жужжащая туча», а «черные батальоны» («noirs bataillons») мух стають символом всепоглинаючого розкладання, тління, гниття мертвого тіла. У такий спосіб акцентовано мотив невблаганного фатума, який так чи інакше наздожене кожного.

Думка про невідворотність фізичного руйнування не є основною в творчості Ш. Бодлера. У вірші «Жага небуття» («Le goût du néant») автор розглядає процес саморуйнування як втечу від дійсності, що пов'язує розглянутий мотив з інваріантним мотивом ескапізму: «Et le Temps m'engloutit minute par minute, / Comme la neige immense un corps pris de roideur; / Je contemple d'en haut le globe en sa rondeur / Et je n'y cherche plus l'abri d'une cahute. / Avalanche, veux-tu m'emporter dans ta chute?» [11].

«Et je n'y cherche plus l'abri» – «Я не шукаю більше притулку» – вигукує ліричний герой. У перекладі В. Шора цей образ втрачається і остання строфа звучить так: «Тону во времени, его секунд крупю / Засыпан, заметен, как снегом хладный труп, / И безразлично мне, земля есть шар или куб, / И все равно, какой идти теперь тропюю... / Лавина, унеси меня скорей с собою!» [1, с. 51]. Очевидно, що перекладач зумів передати враження відчаю, байдужості до навколишнього життя, тієї самої домінантної «ennui», яка пронизує всю творчість Ш. Бодлера і ріднить його лірику з поезією декадансу. Але семантично ближчим є переклад Елліса: «Я в бездну Времени спускаюсь ежечасно; / В своей округлости весь мир мне виден ясно, / Но я не в нем ишу приют последний свой! / Обвал, рази меня и увлеку с собой!» [2]. Тут зберігається образ недоступного в дійсності духовного притулку, і ліричний герой, не зумівши його знайти в реальності, намагається наблизитися до «притулку» в світі іншому. Він мріє про Вічність, яку здатна подарувати йому тільки смерть – вона і притягує, і лякає своєю невідомістю.

Пошук порятунку обертається саморуйнацією, свідою або неусвідомленою жагою смерті: «Я оплеуха – и щека, / Я рана – и удар булатом, / Рука, раздробленная катом, / И я же – катова рука! // Мне к людям больше не вернуться, / Я — сердца своего вампир, / Глядящий с хохотом на мир / И сам бессильный улыбнуться» [1, с. 133]. Цей вірш («L'héautontimoréanos») найбільш яскраво утілює мотив саморуйнування. Оксюморонний образ ліричного героя, що поєднує в собі полярні крайності, розглядається як альтер-его самого автора [5]. Звернемося до оригіналу: «Je suis la plaie et le couteau! / Je suis le soufflet et la joue! / Je suis les membres et la roue, / Et la victime et le bourreau! // Je suis de mon cœur le vampire, / – Un de ces grands abandonnés / Au rire éternel condamnés, / Et qui ne peuvent plus sourire!» [11]. Персонаж не просто «с хохотом глядит на мир», він один з «condamnés» – «засуджених» на вічний сміх. Множина вказує на глобальність явища. Саморуйнування набуває масового характеру, що надає образу ліричного героя двоплановості: він розглядається як індивідуальність, так і представник суспільства. Його можна назвати «сином хворого покоління», подібно до ліричного героя І. Анненського. Однак на відміну від лірики Ш. Бодлера та інших письменників-символістів, мотив саморуйнування не є домінуючим для І. Анненського.

Як і в поезії Ш. Бодлера, інваріантний мотив саморуйнування спостерігається в творчості А. Рембо, зокрема в поетичній сповіді «Сезон у Пеклі»: «Ah ça! l'horloge de la vie s'est arrêtée tout à l'heure. Je ne suis plus au monde. – La théologie est sérieuse, l'enfer est certainement en bas – et le ciel en haut. – Extase, cauchemar, sommeil dans un nid de flammes ... Je vais dévoiler tous les mystères: mystères religieux ou naturels, mort, naissance, avenir, passé, cosmogonie, néant. Je suis maître en fantasmagories» («Ах, вот оно что! Часы жизни только что остановились. Я уже вне мира. – Теология – штука серьезная, преисподняя и впрямь находится в самом низу, а небо – вверху. – Исступление, кошмар, сон в огненном гнездышке ... Сейчас я раскрою все тайны: тайны природы и религии, тайны смерти и рождения, будущего и прошлого, тайны сотворения мира и небытия. Я ведь мастак по части фантазмагорий») [6, с. 310 – 311]. В оригіналі іронічне позначення «maître», перекладене словом «мастак», має також значення «учитель». У цьому випадку проводиться чітка паралель між ліричним героєм і автором. А. Рембо іронізує над усіма своїми колишніми прагненнями і експериментами. Поезію він називає «словесами в маренні».

Головний об'єкт його іронії – ідея пошуку одкровення у власній душі. Тепер А. Рембо називає це егоцентризмом, гординою: «Depuis longtemps je me vantais de posséder tous les paysages possibles, et trouvais dérisoires les célébrités de la peinture et de la poésie moderne» («Я издавна похвалялся, что в самом себе ношу любые пейзажи, и смехотворными мне казались знаменитые творения живописи и поэзии») [6, с. 320 – 321]. На відміну від творчості Ш. Бодлера, тут мова йде не тільки про самознищення особистості, а й про самознищення творця, поета.

Поет для А. Рембо – «не тільки мудрець, але і хворий, не тільки пророк, але і безумець, злочинець» [9]. В «Сезоні у Пеклі» формулювання А. Рембо позбавлені амбівалентності: яснобачення – це одержимість, мана, ходіння по муках, що обертаються на самознищення, духовне падіння, втрату душі, деградацію духовну та фізичну. Відмовляючись від розпливчастого терміна «невідоме», А. Рембо визначає метафоричне джерело власних містичних видінь та екстазу за допомогою образу Сатани: «Ah! j'en ai trop pris: – Mais, cher Satan, je vous en conjure, une prunelle moins irritée! et en attendant les quelques petites lâchetés en retard, vous qui aimez dans l'écrivain l'absence des facultés descriptives ou instructives, je vous détache ces quelques hideux feuillets de mon carnet de damné» («Да, много же я взял на себя! Но не раздражайтесь так, любезный Сатана, умоляю Вас!.. позвольте поднести вам эти мерзкие листки из записной книжки проклятого — вам, кому по душе писатели, начисто лишённые писательских способностей») [6, с. 294 – 295].

У цьому висловлюванні сформульований вирок собі як поетові. Для А. Рембо невдача у створенні нової мови мистецтва, що змінить світ – свідоцтво творчої безпорадності, сама спроба досягнення творчого прозріння – підказана йому Сатаною, а творча частина власного «я» обертається на прокляття. У результаті, за визначенням А. Рембо, практика яснобачення звелася до двох різновидів, так само непереконалих. Це або сконструйований текст, що при всій асоціативності, емоційності, еліптичності реконструюється в своїй споконвічній цілості текст, в якому логічність і раціональність змістовних структур замасковані під спонтанне письмо: «Puis j'expliquai mes sophismes magiques avec l'hallucination des mots!» («А потом разъяснял волшебные свои софизмы при помощи словесных наваждений») [6, с. 324 – 325]. Або це беззмістовне марення, що не має естетичної цінності, не підлягає дешифруванню, незрозуміле для оточуючих і до того ж швидко перетворюється на повторення одних і тих самих поетичних прийомів: «Moi, je ne puis pas plus m'expliquer que le mendiant avec ses continuels Pater et Ave Maria. Je ne sais plus parler!» («Сам-то я ведь не смогу объясниться: стал чем-то вроде нищего, что знает только свои Pater и Ave Maria. Я разучился говорить») [6, с. 340 – 341]. Таким чином, мотив самознищення А. Рембо тісно пов'язаний з глибокою творчою кризою, вийти з якої поетові так і не вдалося.

Цей мотив з'являвся у ліриці А. Рембо ще до написання «Сезону в Пеклі»: «Le loup criait sous les feuilles / En crachant les belles plumes / De son repas de volailles / Comme lui je me consume» («Как волк хрипит под кустом, / Добычи пестрые перья / Отрыгивая с трудом, – / Так сам себя жру теперь я») [6, с. 222 – 223]. У наведеному фрагменті знову з'являються відсилання до вже згаданого мотиву руйнування свого творчого начала. Птах – символ творчості, яка піддається метафоричному «з'їденню», отже, творча особистість знищує себе зсередини. Виникає паралель з ліричним героєм Ш. Бодлера, «який катує сам себе» (вірш «Гетонтиморуменос», назва якого використана як екзотизм). Свідоме самознищення ліричного героя А. Рембо у прагненні за будь яку ціну досягти ясноба-

чення призводить до спустошення, відчаю та врешті-решт завершується метафоричним творчим самогубством – варіативна форма мотиву саморуйнування, що відсутня у Ш. Бодлера, який натомість розглядав творчість як можливий шлях порятунку.

В поезії російського символізму мотиви ескапізму, притаманні Ш. Бодлеру та знищення в собі творчого начала у А. Рембо, синтезуються з танатологічними, створюючи нові семантичні структури у мотивно-образному комплексі «*enpi de vivre*» («нудьги/туги життя»). На відміну від французьких символістів мотив смерті, пов'язаний з інваріантним мотивом ескапізму, у російських символістів домінує, а його варіативною формою стає тема самогубства, яка відкрито не декларувалася ні у Ш. Бодлера, ні у А. Рембо. Зокрема, у вірші В. Брюсова «Демон самогубства» відбувається персоніфікація цього мотиву в образі звабливого юнака: «Своей улыбкой, странно-длительной, / Глубокой тенью черных глаз / Он часто, юноша пленительный, / Обворожает, скорбных, нас» [3, с. 16].

«Демон самогубства», подібно до «чорної людини» Ссеніна, постійно супроводжує особистість, спокушає її своєю привабливістю і має намір відвести охопленого горем або змученого нещасливим коханням «підопічного» з собою, в потойбічний світ, «как врач искусный в нашей комнате, / Нам подает в стакане яд» [3, с. 16]. Порівняння з лікарем типологічно сходиться з концепцією Ф. Сологуба про «смерть-рятівницю», яка лікує душевні рани, нанесені людськими пристрастями і самим буттям: «Он верный друг, он — принца датского / Твердит бессмертный монолог, / С упорностью участья братского, / Спокойно-нежен, тих и строг» [3, с.17]. Він називає речі своїми іменами, слова його «диявольськи-логічні» змушують ліричного героя стати на шлях саморуйнування. Демон зовсім поруч, він «шепчет фатальные доводы» про неминучість зробити саме цей вибір, і «в руку всовывает нож». В. Брюсов у художній формі демонструє внутрішній стан особистості, яка нав'язливо думає про самогубство: в кафе, будинку, на мосту, в лісі «шесть тонких гильз с бездымным порохом кладет он молча в барабан». Самогубство – трагічний фінал процесу самознищення, результат «туги життя».

У російському символізмі на відміну від французького яскраво проявляються риси міфотворчості. Утворюються нові сутності – «вірний друг», демон са-

могубства у В. Брюсова і Смерть-подруга, і навіть Смерть-наречена у Ф. Сологуба: «Была милее дев лобзальных / Ты, Смерть отрадная моя...» [8, с.57]. Процес саморуйнування набуває метафізичного характеру – ліричний герой всіма силами прагне до них, намагаючись знайти спокій в злитті з ними. Ця риса одночасно і пов'язує мотив саморуйнування з ескапістськими тенденціями французької лірики, і привносить в нього нові особливості, властиві саме міфопоетичній свідомості російських символістів.

У віршах Ф. Сологуба 1880 – 1890-х років виявляється психологічний комплекс, породжений свідомістю людини соціально неповноцінної, самотньої, «приниженої і ображеної». Його складають суперечливі почуття: образа і злість, мстивість і заздрість до сильних світу цього, покірність і гордість, смиренність і бунтарство. Навіть коли ліричне переживання особистого поневолення і приниження розширюється і поет бачить страждання собі подібних, то прагнення допомогти тільки посилює почуття власного безсилля: «Сам я и беден и мал, / Сам я смертельно устал, / Как помогу?» [7, с. 393], У ліриці Ф. Сологуба виявляються властиві декадансу риси – суб'єктивізм, тяжке переживання втоми, естетизована еротика, відроза до життя, яка переростає у мотив саморуйнування та прагнення до Смерті-рятівниці. «З надзвичайною ширістю змальований у віршах Сологуба психологічний та інтелектуальний світ «людини останнього відчаю»» [4], яка постійно відчуває «*enpi de vivre*» («нудьги/туги життя»).

Таким чином, проведене дослідження дозволяє констатувати типологічні збіги та відмінності в реалізації мотиву саморуйнування у французьких і російських поетів-символістів. Виявлено, що і для французького, і для російського символізму характерно прагнення ліричного героя до саморуйнування, але апогею воно досягає в творах російськомовних авторів, які прямо заговорили про самогубство як про крайню точку саморуйнування. Типологічна подібність проявляється у зв'язку мотиву саморуйнування з ескапістською тенденцією лірики декадансу, але в російському символізмі більш тісним є зв'язок з танатологічними мотивами. Крім цього, інваріантний мотив саморуйнування в ліриці російських авторів набуває невластивих французькому символізму міфопоетичних рис через персоналізацію руйнівних сил, які супроводжують людину на її життєвому шляху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодлер Ш. Цветы зла / под ред. Н. И. Балашова / Ш. Бодлер. – М.: Наука, 1970. – 480 с.
2. Бодлер Ш. Цветы зла [Электронный ресурс] / Ш. Бодлер. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.stihi-xix-xx-vek.ru/bodler.html>.
3. Брюсов В. Собрание сочинений в 7 томах. Т. II. Стихотворения 1909 – 1917 / В. Брюсов. – М.: Художественная литература, 1973. – 496 с.
4. Дикман М. Поэтическое творчество Федора Сологуба // Сологуб Ф. Стихотворения / М. Дикман. – Л.: Советский писатель, 1979. [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://www.fsologub.ru/about/articles/articles_221.html.
5. Косиков Г. Шарль Бодлер между «восторгом жизни» и «ужасом жизни» // Бодлер Ш. Цветы зла. Стихотворения в прозе. Дневники. Жан-Поль Сартр. Бодлер / Г. Косиков. – М., 1993. – С. 5 – 40 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://philology.ru/literature3/kosikov-93.htm>.
6. Рембо А. Поэтические произведения в стихах и прозе: Сборник / На франц. яз. с параллельным русским текстом / А. Рембо. – М.: Радуга, 1988. – 544 с.
7. Сологуб Ф. Полное собрание стихотворений и поэм в 3 томах. Т. II. Кн. 1. Стихотворения и поэмы 1893 – 1899 / Ф. Сологуб. – СПб.: Наука, 2014. – 992 с.
8. Сологуб Ф. Полное собрание стихотворений и поэм в 3 томах. Т. II. Кн. 2. Стихотворения и поэмы 1900 – 1913 / Ф. Сологуб. – СПб.: Наука, 2014. – 806 с.
9. Сухова Ю. Артюрь Рембо: «Алхимия слова» // Сквозь шесть столетий: Метаморфозы литературного сознания.

- Сб. в честь семидесятилетия Леонида Григорьевича Андреева / Ю. Сурова. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 172 – 190 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://danefae.org/pprs/andreev/surova.htm>.
10. Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Ранний символизм / Пер. с нем. С. Броммерло, А. Масевича и А. Барзаха / А. Ханзен-Лёве. – СПб.: Академический проект, 1999. – 512 с.
11. Baudelaire Ch. Les Fleurs du Mal [Электронный ресурс] / Ch. Baudelaire. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.gutenberg.org/files/6099/6099-h/6099-h.htm>.

REFERENCES

1. Baudelaire Ch. The flowers of Evil / under the editorship of N. I. Balashov / Ch. Baudelaire. – М.: Nauka, 1970. – 480 p
2. Baudelaire Ch. The flowers of Evil [Electronic resource] / Ch. Baudelaire. – Mode of access: <http://www.stihi-xix-xx-vekov.ru/bodler.html>.
3. Bryusov V. Collected works in 7 volumes. V. II. Poems 1909 – 1917 / V. Bryusov. – М.: Khudozhestvennaya literatura, 1973. – 496 p.
4. Dikman M. The poetic creativity of Fedor Sologub // Sologub F. Poems / M. Dikman. – L.: Sovetskiy pisatel, 1979 [Electronic resource] / Mode of access: http://www.fsologub.ru/about/articles/articles_221.html.
5. Kosikov G. Charles Baudelaire between “delight of life” and “horror of life” // Baudelaire Ch. Evil flowers. Poems in prose. Diaries. Jean Paul Sartre. Baudelaire / G. Kosikov. – М., 1993. – P. 5 – 40 [Electronic resource] / Mode of access: <http://philology.ru/literature3/kosikov-93.htm>.
6. Rimbaud A. Poetic works in poetry and prose: The collection / Into fr. language with the parallel Russian text / A. Rimbaud. – М.: Raduga, 1988. – 544 p.
7. Sologub F. Complete collection of poems in 3 volumes. V. II. B. 1. Poems 1893 – 1899 / F. Sologub. – СПб.: Nauka, 2014. – 992 p.
8. Sologub F. Complete collection of poems in 3 volumes. V. II. B. 2. Poems 1900 – 1913 / F. Sologub. – СПб.: Nauka, 2014. – 806 p.
9. Surova Yu. Arthur Rimbaud: “Word alchemy” // Through six centuries: Metamorphoses of literary consciousness. Collection in honor of Leonid Grigoryevich Andreyev’s seventy-fifth anniversary / Yu. Surova. – М.: Dialog-MGU, 1997. – P. 172 – 190 [Electronic resource] / Mode of access: <http://danefae.org/pprs/andreev/surova.htm>.
10. Hanzen-Loewe A. Russian symbolism. System of poetic motives. Early symbolism / Tr. from German S. Bromerlo, A. Masevich and A. Barzakh / A. Hanzen-Loewe. – СПб.: Akademicheskij proekt, 1999. – 512 p.

Motive of self-damage in the poetry of French and Russian symbolism

A. D. Onoprienko

Abstract. The paper studies the invariant and variants of the motive of self-damage in the poetry of French and Russian symbolism (Ch. Baudelaire, A. Rimbaud, V. Bryusov, F. Sologub). Some semantic and image peculiarities, typological similarities and differences of the artistic usage of the motive of self-damage in motive and image complex «ennui de vivre» are also discovered.

Keywords: *ennui de vivre, motive of self-damage, symbolism, decadence, invariant.*